

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

עלון לב המועדים

גליון נט הלכות והליכות בענין ט"ו בשבט

ארבעה ראשי שנים הם.. באחד בשבט ראש השנה לאילן דברי בית שמאי בית הלל אומרים בחמשה עשר בו (משנה ר"ה פ"א מ"א).

ראש חודש שבט

ראש חודש שבט הוא מלך, והטעם: משום שבט"ו שבו ראש השנה לאילנות [כוונת דבריו ע"פ הלבוש (תכח) דחודשים מלאים ויש בהם חג נקראים מלך וחודש חסר שבדר"כ אין בו חג [מלבד פורים] נקרא משרת], והוא חל בכל יום מאחד מימות השבוע מלבד מיום א' ו' (מהרי"ל מכת שבט אדר ס"ק ב).

ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות

מקורו במסכת ראש השנה (פרק א משנה א) באחד בשבט ראש השנה לאילן דברי בית שמאי ובית הלל אומרים בחמשה עשר בו. ט"ו בשבט בחו"ל: יום זה הוא ר"ה לאילנות בכל הארצות ואפילו באותם מקומות שזמן הגשם הוא לאחר הפסח כגון אוסטרליה, ארגנטינה וכו' (הר צבי ח"ב או"ח סימן כט).

מהו ט"ו בשבט

התאריך הקובע לאיזו שנה משתייכים פירות האילן חכמים קבעו שהתאריך הקובע לאיזו שנה שייכים פירות האילן לגבי המצוות התלויות בארץ [מעשרות שאין מעשרים מפירות שחנמו קודם ט"ו בשבט למה שגדלו לאחריו, וכן לענין מעשר שני ומעשר עני, ערלה – מנין שנות ערלה ומנין שנות נטע רבעי] הוא ט"ו בשבט, ופרי שחנמ לפני ט"ו בשבט שייך לשנה שעברה (ראש השנה ב, א; רמב"ם תרומות פ"ה ה"א, ומע"ש פ"א ה"ב).

הטעם: "הואיל ויצאו רוב גשמי השנה ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטים מעתה". כלומר: מכיון שחמשה עשר בשבט הוא תחום אמצעי שבין תקופת טבת לתקופת ניסן, ומאחר שעברה חצייה של תקופת טבת, כבר תש כוחה, ואין הקרירות הזקה כל כך, והחנטה הולכת ומתגברת (מאירי שם יד, א).

רמזים בט"ו בשבט

בספר שערי ניסים הביא שכל המצוות התלויות בארץ מספרם י"ז כמנין טוב, רמזים בר"ת של התאריך חמשה עשר בשבט ח' חלה, חדש, מ' מעשרות ותרומות, ש' שכחה לקט ופאה, ה' העומר, ע' ערלה עוללות, ש' שמיטה, ר' רבעי, ב' ביכורים, ש' שבע שמיטות [יובלות], ב' בכור בהמה, ט' טבל.

סדר התפילות - תחנון – נפילת אפים

תחנון בט"ו בשבט

ונוהגים בהם קצת יו"ט א"א בו תחנון בשחרית ובמנחה (שו"ע קלא ד).

בט"ו בשבט אין אומרים תחנון (מהרי"ל בספר מנהגים הלכות טבת שבט, שו"ע קלא ו, משנ"ב שם ס"ק לה). והטעם: לפי שהוא ראש השנה לאילנות, לענין שאין תורמים מפירות האילן שחנמו קודם לכן על פירות אילן שחנמו לאחר מכן, וכיון שזה היא התחלה לדבר מצווה עשאוהו כמו יו"ט (לבוש תרפה ד).

טעם אחר: כדי שיהיה ניכר שהיום הוא ט"ו בשבט והתחילה שנה חדשה לגבי דיני אילנות (נפש דוד עמוד 136).

טעם אחר: כי שמחת האילן משפיעה על שמחת האדם (דברים כ יט) "כי אדם עץ השדה".

וכן במנחה ערב ט"ו בשבט אין אומרים תחנון (כנה"ג הגב"י קלא, כ; שכנה"ג שם אות כג, שו"ע קלא ו, משנ"ב שם ס"ק לב). והטעם: לפי שסוברים שכל יום שאין אומרים בו תחנון, אין אומרים תחנון גם במנחה שלפניו (שם).

ואף אם מתפלל מנחה גדולה אחר חצות ג"כ אין אומרים תחנון (ספר אפיקי מגינים סימן קלא חלק ביאורים ס"ק ח).

ויש שכתבו לומר תחנון, והטעם: דאמרו חז"ל פ"ק דר"ה ט"ו בשבט ר"ה לאילנות ולמאי הלכתא לענין ערלה (שם י, א) א"כ אם לא יאמר תחנון במנחה שלפניו יחשבו העולם שעכשיו נכנס ר"ה

ואתו לאכול ערלה ובאמת מן התורה אין קביעות יום חלה עד צאת הכוכבים והואיל ואומרים במנחה שלפניו נזרו גם במנחה של אותו יום אטו מנחה שלפניו (נוהג בצאן יוסף עמוד קצב).

"אל ארך אפים: יש אומרים "אל ארך אפים" כשחל מ"ו בשבט ביום שני או חמישי בפתיחת היכל, והטעם: כמו למנצח ראה להלן דדינא של "למנצח" ו"אל ארך אפים" שווה (משנ"ב קלא ס"ק מה).

אמירת מזמור "למנצח יענך ה'" (תהלים כ) נ"ן תפילה לדוד"] (שם פז) יש שנהגו שלא לומר: מזמור "יענך ה' ביום צרה" ואת מזמור "תפלה לדוד ה' אונך ענני" (וכן נהגו בני עדות המזרח, נחלי יהודה פרק טו, וכן פסק הגר"ב זילבר בספרו זה השולחן על החיי אדם ח"ג ע"פ הגר"א קלא ס"ק יד). והטעם: כיון שסוברים שבימים שאין אומרים נפילת אפים אין אומרים "למנצח" ו"תפלה לדוד" (פרי חדש קלא שכנה"ג שם לו).

ויש שנהגו לומר: וכן מנהג העולם לומר מזמור "יענך ה'" (רמ"א קלא א, דרכי משה קלא, מנהגי טרייש סימן ג, משנ"ב קלא ס"ק לה, וכן מובא בלוח א"י). והטעם: לפי שרק בימים טובים אין אומרים למנצח, משום דלא שייך לומר "יענך ה' ביום צרה", ומ"ו בשבט שאינו יו"ט אמרינן (דרכי משה שם).

תענית: אין מתענים בט"ו בשבט (שו"ת רבנו גרשון מאור הגולה סימן יד, שו"ע תקעב ג).

הטעם: הואיל וראש השנה לאילנות נזכר במשנה (ראש השנה פרק א משנה א) יחד עם שאר ראשי שנים, וכשם ששאר ראשי השנים א' ניסן וא' אלול וא' בתשרי אסורים בתענית, אף הרביעי שהוא מ"ו בשבט אסור בתענית (שו"ת רבינו גרשון שם, בגדי ישע לשל"ה).

טעם אחר: כדי שיהיה ניכר שהיום הוא מ"ו בשבט והתחילה שנה חדשה לגבי דיני אילנות (בגדי ישע לשל"ה בשם מרדכי ר"ה סימן תשא).

חתן וכלה: חתן וכלה לא יתענו ביום זה, והטעם: כיון שיום זה הוזכר בגמרא [בשונה מחדש ניסן שחתן מתענה בו] (משנ"ב תקענ א, משנ"ב שם ס"ק ז).

מנהג אכילת פירות בט"ו בשבט (משנ"ב קלא ס"ק לא) ונוהגים אשכנזים להרבות בו במיני פירות של אילנות (מג"א קלא טז בשם ספר תיקון יששכר) ובכח"ח (קלא ס"ק צז) כתב שכן יש נוהגין בספרד.

בשבט מוסר (פרק טז) כתב איתא בצואת ר' אליעזר הגדול בני הוי זהיר לברך על פירות האילן בט"ו בשבט שמנהג ותיקין הוא.

הטעם באכילת פירות: לכבוד שמו של יום (מגן אברהם קלא טז). טעם אחר: כדי לתת שבה והודיה להשי"ת שמחדש הפירות משנה לשנה כדי להנות מהם בני אדם (ערוה"ש רכה ה).

רמז לדבר: על פי הפסוק (תהלים קכב ד) "שבטי י"ה עדות לישראל להודות לשם ה'" כלומר י"ה שבט דהינו מ"ו בשבט נועד לישראל להודות להשי"ת בברכות וכל ברכה מעונה אמן לאחריה (תולדות יצחק, בשבלי המנהג מ"ו בשבט).

טעם אחר: כיון שהיום הוא ראש השנה לאילנות, לכן נוהגים להביא מיני פירות לברך עליהם כדי שיתברכו גידולי האילנות היום (סידור יעב"ץ ח"ב לחדש שבט אות טו ז), יש שכתבו בדומה כי על ידי אכילת הפירות יזכרו שהוא ר"ה ויתפללו שיתברכו פירות האילן וכשם שמעמידים אילנות בבתי הכנסת בעצרת שהוא יום הדין לאילנות כדי להזכיר להתפלל עליהם כ"ב בט"ו בשבט (אדני פז סימן קלא).

טעם אחר: כדי לזכור את דיני מעשרות וערלה ונטע רבעי התלויים ביום זה (כנסת יחזקאל). טעם אחר: כדי להדגיש את חביבות הארץ ומצוותיה (שם).

טעם אחר: לפי שעל פי רוב חל מ"ו בשבט בפרשת בשלח המסתיימת במחית עמלק, ומ"ו בשבט בשנה פשוטה הוא ל' יום קודם פורים, לרמז שמיום שנחרב בית המקדש ונימל המהרה נימל ג"כ המעם והריח והשומן שבפירות, וכשיעבור רוח הטומאה מן הארץ ויתגלה המהרה ממילא יחזרו המעם והריח בפירות כמו שהיה (ספר מטעמים החדש בשם ספר תורת אמת).

טעם אחר: כידוע שעל ידי שאדם נהנה ממה שברא הקב"ה בעולמו ומשבח ומקלם להשי"ת יגיע מזה נחת להשי"ת, כדכתיב (משלי טז ד) "כל פעל ה' למענהו", היינו כדי לשבח ולקלסו, ולכן במ"ו בשבט שבו ניתן מחדש השרף באילנות, וגידול הפרי שהוא ג"כ לצרכי האדם, אך בכל זאת אין הדבר בהכרח שכל אדם יאכל פרי העץ ביום זה, לכן מנהג ישראל לאכול פירות ביום זה לשבח ולקלם להשי"ת על העבר, דהיינו על הפירות שגדלו אשתקד, ובכוח זה יתחדש הכוח והשרף באילנות שיוציאו את פירות בטוב מעם ויגדלו פירות טובים לצרכי האדם (ספר תורת אמת מהה"ק ר' ליב איגר מלובלין).

מנין הפירות לאכילה

ט"ז מינים: יש שכתבו בשם האר"י לאכול מ"ז מיני פירות (ספר עמרת ישועה ח"ד לשובבים ר"ה שבט ד"ה או"ל).

ט"ו מינים: יש שנהגו לאכול עד מ"ז מיני פירות ובפרט מפירות משבעת המינים שהשתבחה בהם א"י, והטעם: כנגד מ"ז שיר המעלות שבתהלים שאמרם דוד (ספר דרכי יוסף צבי ומועד לכל חי סימן

לאחר אכילתם (עין מנ"א רמ"ו). הטעם: שכן יש פוסקים הסוברים שיש בזה משום "ברכה שאינה צריכה" (שם).

התחלת לימוד מסכת מגילה
החת"ס נהג בכל שנה להתחיל ללמוד מסכת מגילה בט"ו בשבט ולסיימה בפורים לקיים מה שנאמר (אסתר ח ז) "ליהודים היתה אורה – אורה זו תורה ו"שמחה" זה יו"ט, ויש בו ל' דפים כדי לסיימה בפורים. [ובשנה מעוברת מתחילים ללמוד מפורים קמץ].

לבוש בגדי יו"ט
יש שנהגו ללבוש בגדי יו"ט בט"ו בשבט, והטעם: כיון שט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות והאדם ע"ן השדה (ספר צמח צדיק בשם הרה"ק מרווין, ליקוטי מהרי"ח סדר דיני ומנהגי ט"ו בשבט).

לימוד עניני ט"ו בשבט
ראוי ללמוד את ההלכות הקשורות לט"ו בשבט
בט"ו בשבט ראוי ללמוד את ההלכות השייכות לט"ו בשבט, כגון ענייני ערלה, תרומות ומעשרות (מנחת יהודה ערך ט"ו בשבט).
הטעם: על שם שאמרו חז"ל (מגילה ד, א): "משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענייניו של יום, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, והלכות חג בחג" (שם).

לימוד הלכות מעשר: בעל האדר"ת כתב שביום ט"ו בשבט למדתי הלכות מעשר מספר הרמב"ם ובמסכת ראש השנה (יד, ב) וחזרתי לחדש דבר ויהא חשוב כקיום המצווה במעשר האילן, והתפללתי לה' שיוכני באותה המצווה בפועל ממש מן התורה (נפש דוד מו).

נוהגים לקרוא במשנה ובזוהר מענייני ט"ו בשבט
יש נוהגים לקרוא במשנה ובזוהר מענייני ט"ו בשבט (ראה מועד לכל חי סימן ל אות ח; כף החיים סימן קלא ס"ק צו).
הטעם: על פי מה שאמרו חז"ל: "כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם" (שם).

יש שנהגו ללמוד מסכת תענית (ה, ב) מעשה "דאילן אילן במה אברכך" (קונטרס ברית משה פורים מו), יש שנהגו ללמוד פרק ראשון של ראש השנה שבו מוזכר שט"ו בשבט ראש השנה לאילנות (נחלת יוסף ח"ב מנהגים דף י), יש שנהגו ללמוד ט"ז פרקי משניות בעת אכילת הפירות (ליקוטי מהר"ם חניני).

יש להתפלל על הצלחת גידול האילנות: ראוי להתפלל ביום זה על הצלחת גידול האילנות (אדני פז סימן קלא). הטעם: אף שיום הדין

ל, מבקשי תורה עמוד ו). טעם אחר: כדי לכוון מספר המינים למספר ט"ו בשבט (ישמח משה).

י"ד מינים: יש שנהגו לאכול י"ד מינים כמנין אה"ד עם הכולל (קובץ כרם שלמה שנה יא קונטרס ד עמוד מד).

שבעת המינים: יש שהקפידו לאכול דווקא משבעת המינים הכתובים בפסוק (דברים ח ז-ח) שנתברכה בהם ארץ ישראל (מועד לכל חי סימן ל ח, כה"ח קלא כו, ספר איתנות השדה מנהגי ט"ו בשבט).

יש שנהגו להדר ולאכול מכל מיני הפירות הנמצאים בשוק, והוא על פי הירושלמי סוף קידושין (פרק ד הלכה יב) אמר ר' חזקיה ר' כהן בשם רב עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראו עיניו ולא אבל ר' אליעזר חשש להדא שמועה והיה אוסף פרומות כל השנה ואוכל מכל מין פעם בשנה ואולי בגלל זה קבעהו לאכול כל מיני פירות בט"ו בשבט (גיליון מים חיים מספר 254), טעם אחר: לחביבות היום (מקור חיים קיצור הלכות תרפד).

זמן אכילת הפירות בלילה או ביום
יש אומרים שיש לאכול בלילה (וכ"כ באלף המגן הנדפס במטה אפרים סי' תר"ס קי"א ס"ק ו בשם א"א בשם ספר יל"ל, מועד לכל חי סימן ל אות ז), והטעם: בדרך שאוכלים את הסימנים בליל ראש השנה ה"ה יש לאוכל בליל התקדש חג ראש השנה לאילנות ולדעת מהר"ם מרוטנבורג (כתשובה סימן ה) שווים הם להדדי, שסימנא מילתא למען ימתקו מגדים את תנובתם בכח הברכה שמברכים עליהם (ויילקט יוסף שנה ט"ו קונטרס י סימן מו).

יש אומרים שיש לאכול ביום, והטעם: כיון שענין ר"ה לאילנות הוא ביום כי שרף הפירות בא מכת השמש (שבט מיהודה להרה"ק רבי אברהם איגר מלובלין ט"ו בשבט סעודת ליל שבת תרס"ח ד"ה נסתפקנו שנסתפק בענין זה).
טעם אחר: כיון שיש שנוהגים לומר ט"ו שיר המעלות (עין מועד לכל חי סימן ל) ואין זמן תהילים בלילה (שבט מיהודה שם).

אכילת חרובים: יש נוהגים לאכול חרובים ביום זה, והטעם: לפי שהוא נזכר בגמרא עם ראש השנה לאילנות עין ר"ה מו, ב.

ברכת המזון שיר המעלות אין אומרים כבכל סעודה לפני ברכת המזון מזמור (תהילים קלו) "על נהרות בבל" אלא "שיר המעלות בשוב ה'" (שם קכו) כבימים שאין בהם תחנון (שלי"ה).

אין לאכול את הפירות לאחר ברכת המזון יש אומרים כי אין להביא את הפירות לאחר ברכת המזון כדי להרויח ברכה אחרונה

לאילן הוא בחג השבועות ולא בט"ו בשבט כמבואר בגמרא (ר"ה
מז, א), מכל מקום גם בט"ו בשבט יש דין ומשפט לפירות האילן כיון
שהוא יום התחלת גידולם (שם).

יש להתפלל שיזכה לאתרוג מהודר

ראוי להתפלל בט"ו בשבט שייבחר הקדוש ברוך הוא לאתרוג
מהודר בסוכות הבא לטובה (בני יששכר מאמר חודש שבט מאמר ב אות
ב). הטעם: לפי שביום זה עולה השרף באילנות, והוא תחילת זמן
גידול הפירות (שם).

רמז לדבר: מדנקמה המשנה (ר"ה פרק א משנה א) "ראש השנה
לאילן" בלשון יחיד ולא לאילנות בלשון רבים להורות על האילן
המיוחד המבואר בתורה למצוה שהוא האתרוג (שם).
בספר לשון חכמים מהגאון הבן איש חי (ח"א סימן לח) חיבר בקשה
מיוחדת לבקש על אתרוג מהודר.

יש שכתבו שיש להתפלל על הגפן שיהיה מצוי במשך השנה כדי
לקיים בו מצות קידוש (הובא באור ישראל מב קובץ 4 בשם הבן איש חי).

מרקחת מאתרוג: וכ"כ המנהג לעשות מרקחת מהאתרוג עם
צוקער כדי להעלותו על השולחן בליל ט"ו בשבט ר"ה לאילנות
בכלל הפירות שיברכו עליו מאנשי הבית איש או אשה (אלף המגן
הגדפס במטה אפרים סי' תרס ק"א ס"ק ו בשם א"א בשם ספר יל"ל).

סגולות היום

מרקחת אתרוג: אתרוג אחר שעשו בו מצווה עושים ממנו מרקחת
עם סוכר ונותנים ממנו למקשה ללדת, והיא אוכלת ממנו באותו
שעה, סגולה שתלד ברווח ולא בצער, ויצא הולד בר קימא לחיים
טובים, וידוע ג"כ שהוא סגולה ליפקד בזרע של קיימא (ספר יפה ללב
לר' יצחק פלאוי ח"ב או"ח תרפס אות טו, ליקוטי מהרי"ח סדר דיני ומנהגי ר"ה שבט).

אין לברך "שהחיינו" על אכילת אתרוג שניטל למצוה
יש נוהגים לעשות ריבה מן האתרוג שניטל למצות ארבעת המינים
ולאוכלה בט"ו בשבט. אולם אין לברך ברכת "שהחיינו" על ריבה
זו גם לדעות הסוברות שמברכים ברכת "שהחיינו" על אכילת
אתרוג (לקט יושר או"ח עמוד קמט ענין ב, משנ"ב רכה ס"ק מז).
הטעם: הואיל ובירך כבר ברכת "שהחיינו" ביום טוב של סוכות
בעת נטילת האתרוג עם הלולב, ובה נפטר מברכת "שהחיינו" על
אכילת האתרוג, כשם שמי שבירך ברכת "שהחיינו" בשעה שראה
פרי חדש ששוב אינו חוזר ומברך בשעת אכילתו (שם).

אין לברך שהחיינו על אתרוג מטוגן, והטעם: כיון שאחר המיגון
אין ניכר בין חדש לישן, וקודם המיגון אינו עומד לאכילה, ואין
מברכים על פירות מטוגנים דלא מינכר פירי לפי שאין שמחה כל
כך ויפסור אותם במילי אחריני (מסגרת זחב לקיצור שו"ע סימן נט ס"ק ה).

"תיקון לאה" בסדר תיקון חצות אין אומרים "תיקון רחל" אלא
"תיקון לאה" (נחלי יהודה פ ק טו). והטעם: לפי שבט"ו בשבט אין
אומרים תחנון, ובימים שאין אומרים תחנון אין אומרים אלא
"תיקון לאה" (שם).

זירות מתולעים

"הכל משתנה לפי המקום והזמן, יש שנים שמתלעים ויש שנים
שאינם מתלעים, על כן יש ביותר להיזהר ולברך בכל שנה
ושנה איזה מינים הם שכיחים ואופן בדיקתם" (כ"ח יור"ד פד כב).

זמן הבדיקה: ידקדק ויזהר לבדוק את הפרות שאין בהם תולעים
לפני שמברך עליהם, והטעם שיבדוק קודם: כדי שלא יצטרך
להפסיק ולבדוק את הפרי בין הברכה למעימה משום שלכתחילה
אין להפסיק בין הברכה למעימה אפילו בהפסקה של שתיקה
בעלמא. (עיין שע"ת ריש סימן רב).

הטעם שרק בשנים אחרונות החלה התעוררות בנושא
החרקים במזון: לפי שהחרקים השתנו והחלו להתרבות הרבה
יותר ולמרות שגם בעבר היה חרקים מצוים, בימינו הם מצוים
יותר לפי שפעולת הריסוס גורמת להריגת חלק ניכר ממיוקי
הצמחים, אך מאידך גורם הריסוס להריגת החרקים הגדולים
[יחסית] שאוכלים את החרקים הקטנים ומימילא גורמים להתרבות
חרקים זעירים, והחקלאים מעדיפים לרסם את הפירות והירקות
ולהבריח את מכרסמי היבול, למרות שהכחדת סוג של מזיק תביא
לריבוי חרקים זעירים מסוג אחר. סיבה נוספת: להתרבות
החרקים יבוא ויצוי הפירות ממדינה למדינה גורם לריבוי של
חרקים (ספר בדיקת המזון כהלכה פרק ג).

הטעם שאע"פ שהחרקים קטנים אנו מקפידים בזה
לפי שהכריעו הפוסקים ובכללם הגרשז"א שגודל של בע"ח שאדם
בעל ראייה טובה ביותר יכול לזהותו בעינו הוא כבר אסור, ומה
שאנו לא מזהים לפי שאין אנו בקיאים וזה לא מתיר לאכול, וגם
כשרואים אין אנו יודעים שזהו בעצם חרק ושלנקודה אכן יש
רגלים. ולפעמים התולעת התיבשה ונשתנה צבעה מלבן לחום
ונראה כלכלוך, וכן לפעמים החרק בצבע של הפרי או הירק או
שהוא קטן וקופץ במהירות וכן ביצי וחרקים (שם פרק ד).

